

LEJTŐK ÉS CSÚSZDÁK, AVAGY A FOGLALKOZTATÁSI ESÉLYEK TÉRBELI EGYENLŐTLENSÉGE AZ EZREDFORDULÓN

(Slopes and Slides: Spatial Inequalities in Employment Opportunities at the Turn of the Millenium)

BIHARI ZSUZSANNA – KOVÁCS KATALIN¹

Kulcsszavak:

foglalkoztatás munkanélküliség területi szegregáció integrált terek és perifériák településkategóriák és kistérség típusok

A tanulmány a kilencvenes években ható térformáló erőkkal és a nyomukban létrejövő tértípusokkal foglalkozik. Az első rész a népességnagyság és települési státusz (város vagy község) alapján képzett település-kategóriák társadalomszerkezetét, képzettségi és foglalkoztatási struktúráját tárgyalja. A második rész a kistérségi tipológiát állít fel, és pedig a kistérségi központok dinamizáló, térszervező ereje, foglalkoztatási képessége alapján. A szerzők azt a következtetést vonják le, hogy továbbra is a földrajzi helyzet, a magterületektől és dinamikus központoktól való távolság az, amely meghatározza az egyes térségek integrált vagy periférikus jellegét, abszorpciós képességét, következésképpen foglalkoztatási kapacitásait.

Bevezetés

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy elemezzük a rendszerváltozás óta markánsan megmutatózó térbeli folyamatokat, a hangsúlyt ezúttal a foglalkoztatás kérdéskörére helyezve.² Elemzéseink népességnagyság, illetve a 2004. januárjától érvényes statisztikai kistérségek szerint aggregált települési adatbázison alapulnak, így mind a falvak, azon belül is az aprófalvas térségek világában, mind pedig a dinamikus térségekben, főképpen a metropolisz övezetben és annak egyre távolabbra nyúló hatókörében megmutatózó folyamatokat átfogják. Ha úgy tetszik, érintik azoknak a problémaköröknek meglehetősen széles spektrumát, amelyekkel Enyedi György pályafutása során behatóan foglalkozott.

A magyar település-állomány bármelyik elemét vizsgálva, Enyedi választ keresett arra a kérdésre, hogy elemzésének tárgya mennyiben mutat rokonságot a világban zajló folyamatokkal, esetleg mennyiben képezi azoknak részét. Így van ez jelen tanulmány témaköreit és az elemzésekből levont következtetéseket illetően is, amelyek jórészt igazolják Enyedi azon negyedszázada közzétett megállapításait, amelyeket a falvak jövőjével, illetve a térszerveződés várható alakulásával kapcsolatban megfogalmazott. Itt elsősorban azon tételére gondolunk, hogy t.i. *a falu és város közötti különbségek elmosódnak, alapvető különbség a dinamikus fejlődő és a hanyatló falusias térségek, nem annyira falu és város között rajzolódik ki*³.

Írásunk első fejezetében foglaltak, ahol a népességszám szerint képzett település-kategóriák alapján vizsgáltuk a falvak társadalomszerkezetéről valló mutatószámokat, látszólag ellentmondanak ennek, mert még mindig szoros összefüggést találunk a településnagyság és a helyi társadalmak összetétele, az ott élők képzettsége, jövedelmi viszonyai és foglalkoztathatósága/elhelyezkedési esélyei között. Vagyis a huszadik század utolsó évtizedének statisztikai adatai még mindig a városok és falvak között, sőt, a falvak különböző kategóriái között meghúzódó, mélyreható különbségeket látszanak bizonyítani az ott élők életkilátásai, karrier-lehetőségei stb. tekintetében. Az ellentmondás mégis látszólagos, mert eredményeink mögött a periférikus elhelyezkedésű kistelepeleken élők helyzetének drámai méreteket öltő romlása munkál, amelyet nem tudtak kiegyensúlyozni azoknak a dinamikus térségekben elhelyezkedő, integrált aprófalvas térségeknek a kedvezőbb mutatói, amelyek pedig éppen Enyedi megállapításainak igazságát támasztják alá.

Tanulmányunk második része, amelyben kistérségi szinten vizsgáltuk a központi funkciókat betöltő települések hatókörét, integráló erejét és a foglalkoztatásban, népességnövekményben, korszerkezetben és más tényezőkben megmutatkozó dinamizmust vagy éppen annak ellentettjét, a hanyatlást, azt találtuk, amit Enyedi György korabeli nyugat-európai és észak-amerikai minták alapján előre vetített. Azt ugyanis, hogy *a települések földrajzi elhelyezkedése, a dinamikus központoktól mért távolsága, ill. a központok megközelíthetősége* határozza meg az ott élők jelenlegi pozícióit és jövőbeli kilátásait.

Korábbi empirikus vizsgálataink is megerősítették, hogy nem egyszerűen a (nagy)városi gazdaságok, város-együttesek gazdasági ereje indukálta a falvak helyzetét meghatározó térszervező folyamatokat, amelyek legalábbis hangsúlyeltolódást idéztek elő a korábbiakhoz képest, s napjainkban nyugat-európai kottára formálják át a magyar településhálózatot⁴. A falut, mint a városi gazdaságok által integrált lakóhelyet és rekreációs színteret választók, továbbá a városból olcsóbb megélhetési lehetőségért falura menekülők költözései, összességében a településkategóriák közötti új munkamegosztás legalább akkora szerepet játszott a pólusok formálódásában, a szuburb övezetek kialakulásában, egyrészt, és a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek perifériákon történő tömörülésében, másrészt, mint a városok foglalkoztatási kapacitása.

A falu új vagy új hangsúlyt kapó funkciói tehát – lakóhely, üdülőhely, a tájgondozás színtere – amelyek az évezred végére az Európai Unió vidékpolitikáját befolyásoló paradigmává izmosultak⁵, a rendszerváltozás után, markáns migrációs mozgást indukálva, hazánkban is teret nyertek, amiként tanulmányunk azt több ponton illusztrálja.

A lejtőn: a térbeli folyamatok tükröződése és a foglalkoztatási esélyek eltérő településkategóriákban

Amikor e szempont vizsgálata mellett döntöttünk, kérdésünk az volt, hogy vajon a rendszerváltás óta felerősödő folyamatok – v.ö. növekvő területi egyenlőtlenségek, a nagyvárosokból a falvak felé irányuló pozitív vándorlási egyenleg – mellett is fennmaradt-e a települési lejtő működésében tapasztalható, a megelőző mintegy négy évtizedre oly jellemző kíméletlen következetesség?⁶ Vajon manapság is biztosra vehető-e, hogy nagyobb az esélye a foglalkoztatásra, a magasabb jövedelmek megszerzésére, a komfortosabb életvitel megteremtésére annak az állampolgárnak, aki népesebb községben él, mint annak, aki kisebbben; a nagyobb város lakója helyzeti előnyt élvez-e kisvárosi polgártársával szemben; több eséllyel indul-e még ma is a városlakó a falusi honpolgárhoz képest? Nos, a feltett kérdésre a válaszuk: igen. Mert bár a változás jelei szórványosan érzékelhetőek, összességében *nem mutatható ki áttörés a települési lejtő, a településnagyság perdöntő hatása tekintetében*. Hiába a nagymértékű lakóhelyi szuburbanizáció⁷ főként a metropolisz régióban és a regionális központok körül, vagy a nagyon is eltérő fejlődési irányok az aprófalvas régiók között, a népességnagyság alapján alkotott településkategóriák szerinti aggregátumokban ezeknek a tendenciáknak csupán halvány jelei mutatkoznak.

Melyek tehát a „települési lejtő szabályszerű” működésének megnyilvánulásai? Az egyik első és legfontosabb sajátossága, hogy *összességében folytatódik a kistelepülések demográfiai eróziója*, vagyis továbbra is a kisfalvakban a legkedvezőtlenebb a népesség korszerkezete, nagymértékű az elöregedés, a legkisebbekből még mindig többen vándorolnak el, mint ahányan érkeznek, és hiába pozitív a nagyobbacska falvak többségének vándorlási egyenlege, az elöregedés, az alacsony gyermekszám a lakosság számának folyamatos csökkenését eredményezi. Ennek következtében *nő a kistelepülések száma, a legkisebb törpefalvaké is, bár a bennük élők száma csökken*. Pedig az itt adózók számának két százalékos emelkedéséből arra következtethetünk, hogy a beköltözők között többségben vannak a gazdaságilag aktív jövevények. Ezzel állhat összefüggésben, hogy bár *a legkisebb településeken élő foglalkoztatottak átlagjövedelme a legalacsonyabb*, a különbség ebben a tekintetben nem nőtt, hanem valamelyest csökkent 1994 és 2001 között, a budapestiek adatait nem tartalmazó átlag 76,4%-ról 77,5%-ra (1. táblázat).

Ez azt mutatja, hogy a mégoly markáns, új, illetve széttartó tendenciákat is eltakarja a fősodor: a nagyobb falvak magas vándorlási nyeresége, az ebből következő népességgyarapodás, továbbá az adózók számában bekövetkező jelentős növekmény a városiak és a falusiak beköltözéseinek hatását egyaránt tükrözi; az ötezer fősnél népesebbekben kifejezetten felülreprezentáltak a városkörnyéki, rendre városi rangra áhítózó községek.

I. TÁBLÁZAT
A települések jellemzői a település 2001. évi jogállása és a népessége szerint
(Indicators and Data of Settlements by the Categories of Settlements and the Number of the Residential Population)

Kategóriák	Települések száma (db)		Lakónépesség száma (fő)		Egy adózóra jutó havi bruttó jövedelem (FT)*		Nettó jövedelem átlagáról való eltérési %		Lakóhelyen dolgozó a foglalkoztatottak arányában (%)		A foglalkoztatottak számának		A munkahelyek számának		Az ingatlanok számának		A helyi vállalkozások számának		100 foglalkoztatottra jutó nem foglalkoztatott (fő)		Foglalkoztatottak a 15-64 éves népesség arányában (%)		Országos index (100 fő 14 éven alatti fiúakra jutó 60 év fölött)		A mező- és erdőgazdaságban, halászatban dolgozók aránya (%)		Egymengető gazdaságok 15-X népességre jutó száma (%)*		Felsőfokú végzettségűek a foglalkoztatottak arányában (%)	
	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001	2001
200 fő alatti	300	35 507	55 430	74,9	28,2	58,6	71,1	53,2	63,1	324	39,7	184,0	18,4	33,3	5,4															
200-499 fő	697	237 027	57 639	77,9	30,4	71,8	71,8	68,4	60,5	262	44,5	135,2	14,6	28,5	5,7															
500 fő alatti összesen	997	272 534	57 363	77,5	30,1	70,0	71,7	66,2	60,8	269	43,9	141,1	15,1	29,1	5,7															
500-999 fő	691	493 332	60 338	81,5	37,4	74,2	67,4	76,2	61,1	243	45,9	129,1	13,2	26,4	7,6															
1000-1999 fő	654	919 066	63 204	85,4	40,7	77,6	66,6	83,3	59,3	226	47,5	114,8	12,1	23,7	9,1															
2000-4999 fő	473	1 373 019	65 297	88,2	44,6	79,4	70,3	87,3	67,7	217	48,1	110,2	11,4	21,4	9,8															
5000 feletti	68	469 724	75 292	101,7	43,0	92,0	88,6	98,1	97,2	181	52,2	102,8	6,2	13,1	11,9															
Községek összesen	2883	3 527 675	64 902	87,7	41,4	79,1	71,3	83,7	67,0	221	47,9	115,3	11,3	22,2	9,4															
1000-4999 fő	36	123 769	69 576	94,0	63,2	76,7	68,6	101,7	70,7	192	50,7	118,4	6,4	12,9	13,8															
5000-9999 fő	80	574 443	64 793	87,5	66,5	76,8	70,7	95,8	73,4	206	49,2	114,3	9,4	16,6	12,3															
10000-19999 fő	73	1 026 312	73 944	99,9	70,9	81,0	77,4	99,0	83,2	177	52,5	111,5	5,5	11,2	15,1															
20000-49999 fő	42	1 208 284	79 570	107,5	75,6	82,4	75,8	118,6	78,0	164	54,1	122,4	4,2	7,1	18,0															
50000-99999 fő	12	771 679	86 521	116,9	84,1	90,0	84,7	147,2	87,0	132	58,8	129,2	1,9	3,3	21,0															
100000-210000 fő	8	1 188 232	87 174	117,8	91,6	85,0	83,2	163,4	89,0	148	54,2	125,9	1,7	3,6	25,1															
Budapest	1	1 777 921	116 686	157,7	96,1	81,3	78,7	109,2	89,2	130	60,3	184,5	0,5	0,3	29,8															
Városok összesen	252	6 670 640	89 522	121,0	83,9	82,6	78,9	112,9	84,0	153	55,6	134,6	3,0	5,7	22,2															
Magyarország	3135	10 198 315	81 827	110,6	71,1	81,5	77,3	93,1	79,6	173	53,0	127,0	5,5	11,3	18,3															

Forrás: Népszámlálás 2001, KSH. *Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, KSH

Ami azonban a tanulmány szempontjából központi jelentőségű témakört, *a foglalkoztatással kapcsolatos körülmények, illetve a foglalkoztatási képesség alakulását* illeti, szemben a demográfiai és népmozgalmi adatokban megmutatkozó „szabálytalanságokkal”, *a települési lejtő a várakozásoknak megfelelő szigorúsággal működik.* Részletesebben:

- Bár a legalacsonyabb szinten és jóval átlag alatt maradván, mégis a kistelepüléseken, az 500 főnél kisebb lakosságú falvakban nőtt egyedül *a helyben foglalkoztatási kapacitás* 1990 és 2001 között (26%-ról 30%-ra a gazdaságilag aktív populáció arányában), valószínűsíthetően az önkormányzatok felállásának következtében. A községek átlagában a foglalkoztatottak 41%-a talál helyben munkát, a városokban élők mintegy 84%-a, míg a hierarchia csúcsán a fővárosiak 96%-a dolgozhat lakóhelyén lévő munkahelyen.
- *A bejárók által betöltött munkahelyek aránya* ugyan csökken felfelé haladva a települési lejtőn, de *ez a csökkenés nem arányos a helyben foglalkoztatási kapacitással:* a városokban a munkahelyek negyedrészt töltik be bejárók (Budapesten az ötödét), a falvak átlagában 30, a legkisebb településeken 38%-át. Ez főképpen a hierarchia alján elhelyezkedő települési körben következik a helyben rendelkezésre álló munkaerő-kínálat és -kereslet diszkrpanciájából; az ingázási adatok elemzése alapján láthatóvá vált, hogy általában még egy közepes nagyságú város sem képes minden kvalifikált munkakörbe helyi munkaerőt ültetni és fordítva, megtartani az összes magasan képzett szakembergárdáját. Ennek hatását sejtjük a központok közötti ingázás jelensége mögött.
- *Az ingázók száma azokban a településkategóriákban nőtt, értelemszerűen a nagyobb városokban, ahol egy évtizeddel korábban kifejezetten alacsony volt.* Ez különösen jellemző a regionális és megyei hatókörű központokra, kevésbé Budapestre. A városhierarchia alján és a községi hierarchia tetején stabilizálódott az ingázók száma, míg a kisebb lélekszámú községek kategóriáiban a „lejtő” szerint megszabott irányban és ütemben csökkent. Ennek, logikusan, éppen a fordítottja igaz a foglalkoztatottakra jutó eltartottak és inaktívok számát, továbbá a foglalkoztatott nélküli háztartások arányát jelző mutatószámokra. Az *előregedés, a foglalkoztatottak „visszatorlódása”, ingázási lehetőségek és képességek hiányában fennálló „falvakban rekedése” olvasható ki ezekből az adatokból.* Ez helyenként – a válságövezetekben és a periférikus helyzetű, szegregálódó térségekben – drámai méreteket ölt, az aktív korú népesség arányában vett 70%-ot is meghaladó inaktivitáshoz vezet.⁸
- Vagyis: a legkisebb népességű településkategóriában a legalacsonyabb a foglalkoztatás szintje a 15–64 éves korosztályban, férfiak és nők esetében egyaránt, itt sikerült a legcsekélyebb mértékben csökkenteni a regisztrált munkanélküliek számát 1993, a csúcs, és 2002 között, ezért itt a legmagasabb a munkanélküliségi ráta. Különösen alacsony a női foglalkoztatás (37% a 15–64 évesek arányában), míg a férfiak magasabb, 50%-os foglalkoztatási rátájához magasabb munkanélküliségi ráta társul (13%).

S ha az okokra keresünk magyarázatot, azt mondhatjuk, hogy a kistelepülések zömének kedvezőtlen helyzetét a *periférikus elhelyezkedés*, a kis méretekből adódó *kereslet- és kínálatiány*; az erőforrásokkal, köztük a *humán erőforrásokkal való szegényes ellátottság* mellett a *válságágazatok, mindenekeelőtt a mezőgazdaság nagy súlya okozza*, úgy a kiinduló helyzet, a kilencvenes évek, mint az ezredforduló vonatkozásában.

Maradva az *agrárium fontosságánál*: ebben a tekintetben is majdnem kifogástalanul működik a települési lejtő: az 500 főnél kisebb településeken volt a legnagyobb, 40%-os az ágazat foglalkoztatási kapacitása 1990-ben, és 2001-ben is az aprófalusiak dolgoztak a legnagyobb arányban ebben a szektorban, bár már csak 15%-os mértékben, ám itt volt a legmagasabb az egyéni gazdaságok sűrűsége is 2000-ben, az Általános Mezőgazdasági Összeírás időpontjában.⁹ A mezőgazdaság, azon belül a kistermelés másodlagos, de a családok megélhetése szempontjából mégis döntő szerepe tehát aligha vitatható.

A csúszdán: gazdasági és társadalmi folyamatok lefelé délnek és keletnek

Széleskörű egyetértés mutatkozik a szakirodalomban a területi egyenlőtlenségek növekedésének ténye, a gazdaságban és társadalomban ható polarizálódási tendenciák súlyossága és mélyreható mivolta tekintetében.¹⁰ Eszerint a csúszda északról délnek és nyugatról keletnek tart, s irányváltás aligha várható. Vizsgálatunkban mi sem találtunk mást, a kelet–nyugati és az észak–déli, alapvetően a nagyrégiók között fennálló tagoltság tényét csak megerősíteni tudjuk, a foglalkoztatás tényezőinek alakulását firtató szempontrendszerünk azonban néhány fontos részletre rávilágított, és pedig az alábbiakra:

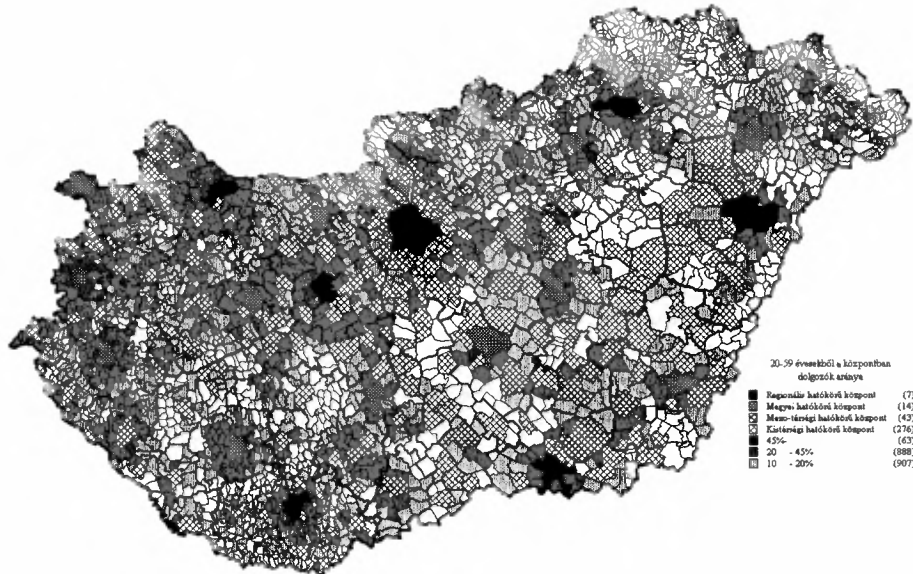
- A *dinamikus központok*, illetve ezek hatásainak egymásba érése esetén a *dinamikus térségek foglalkoztatásra gyakorolt hatásának önmagukon túlmutató*, legalább mezo-térségi, de helyenként annál nagyobb földrajzi térben ható, túlzás nélkül állíthatóan *rendkívüli fontossága*. Ezt igazolja a 3. ábra: az átlagnál kedvezőbb foglalkoztatási szintű kistérségek elhelyezkedése mutatja, hogy Budapest, továbbá a Közép- és a nyugat-dunántúli régió dinamikus központjainak foglalkoztatási kapacitása *egy folytonos „aktív” (az átlagosnál magasabb gazdasági aktivitást mutató)*, az országhatár és a fő közlekedési tengelyek mentén *„hiperaktív” régió megszületését tette lehetővé az északnyugati ország-negyedben*. A gazdasági dinamizmus térségi kisugárzása a foglalkoztatásban képes volt korrigálni a gazdasági átrendeződés következményeit, amely egyes kistérségekben a munkahelyek számának drasztikus visszaesésével járt az érintett régióban is. Az északnyugati ország-negyedtől kis megszakításokkal Szegedig kirajzolódó dinamikus övezet – főként a betelepült transznacionális nagyvállalatok kapcsolatain keresztül – közvetlenül kötődik a nemzetközi hálózatokhoz.¹¹

- Részben a dinamikus központok erejével, részben a gazdaság térszerkezetének átrendeződésével függ össze a gazdasági szuburbanizáció, amely a Budapesti agglomerációban jelentkezik a legmarkánsabban, és amely létrehozta azt az egyedülálló téregységet a mai Magyarországon, ahol 1990-hez képest szinten maradt a foglalkoztatás (100,1% 2001-ben) és parányit ugyan, de növekedett a munkahelyek száma (101,2%). A 3. ábra kirajzolja azokat a kistérségeket a Budapesti agglomeráción belül, ahol a gazdasági szuburbanizáció mellett a klasszikus, társadalmi értelemben vett kertvárosiasodás folyamata dominál, ahol a városi közép- és felső osztályok kitelepülésének tendenciája markánsan átrendezte a helyi társadalmakat. Ezekben a térségekben úgy átlag felettiek a lakossági jövedelmek, hogy a helyben foglalkoztatottak aránya mélyen átlag alatti (53%, a 81%-os országos átlaghoz képest.)
- A Budapesti agglomerációt is magában foglaló *ingázó övezetek* lakosság-számuk növekedése alapján a legdinamikusabban fejlődő téregységeknek tekinthetők, és pedig nem saját gazdaságuk: míg az ország lakónépességének növekedése 1990 és 2001 között nem érte el az egy százalékot, az *ingázó övezetek lakónépessége több mint 137 ezer fővel, hét százalékkal gyarapodott.*
- Az ingázás lehetősége tehát esélyt teremt, dinamizáló hatása óriási és a gazdasági klaszterek, sűrűsödési pontok kialakulásának erősödő tendenciájával számolva, feltehetőleg az is marad. Jelentőségét mégsem szabad misztifikálni, mert az ingázást a gazdasági erőviszonyok mellett nagymértékben befolyásolják település-hálózati, térszerkezeti összefüggések: az Alföldön messze átlag alatti az ingázás intenzitása, látszólag tehát kisebb a központi funkciókkal rendelkező települések vonzereje. Ez abból adódik, hogy – méreteikből adódóan – az alföldi települések helyben foglalkoztatási kapacitása sokkal nagyobb, mint a többi országrész kisfalvakkal övezett kis- és középvárosaié (1. ábra).
- A nyugat-keleti lejtő magyarázó ereje mellett az elkészült tipológia hozott néhány, legalább mezo-regionális szinten fontos eredményt, pontosítást (1. ábra). Ezek között kell megemlítenünk a *válságtérségek lehatárolását*, amelyek egyrészt a még ma is markánsan megmutató észak-keleti és dél-nyugati kitermelőipari-nehézipari strukturális válságzónákat, másrészt a főként alföldi és dél-dunántúli belső perifériákat foglalják magukba. Az ipari válságtérségek és a depressziós övezetek sorsa mutatja a *dinamikus térségekhez, fejlődési göcsterületekhez mért távolság jelentőségét*¹²: míg a közép-európai léptékkal mérhető göcsterületek erőterében lévő északnyugat-magyarországi területek iparvidékei többé-kevésbé sikeresen túljutottak a strukturális válságon, ugyanez sem délen, Komló övezetében, sem északon (Ózd, Kazincbarcika, Miskolc térségében) nem sikerült.
- Jóllehet: gazdaságuk meghatározó ágazata alapján vannak markáns vonásokkal jellemezhető térségi szinten értelmezhető munkaerőpiacok. Ilyenek az összehúzódnó, ám továbbra is karakterisztikus *mezővárosias térségek* az Alföldön, vagy a kisvállalkozások tömegével, magas képzettségű és magas jövedelmű munkavállalókkal jellemezhető „*fürdővárosi térségek*” a Balaton

mentén. A zöldmezős beruházásokkal, sikeres privatizációval vagy/és állami reorganizációval megújított *ipari térségek mellett* ezek képezik az „ágazati” szempontok alapján specifikus kistérségek csoportját.

1. ÁBRA

*Központok típusai és a központba ingázók aránya a 20-59 éves népességben
(Types of Centres and Rate of Commuting in the Population Aged 20–59)*

Forrás: KSH Népszámlálás 2001; szerk.: Koós Bálint, MTA RKK KÉTI TKO.

- És végül a „csúszdáról”, amelyen főként az észak-keleti, keleti és dél-dunántúli megyék külső és belső periferiáin elhelyezkedő kistérségek csúsznak mind lejjebb és lejjebb: nos, ezeket a kistérségeket, szám szerint harmincat, ahol összességében majdnem egymillió ember él, tipológiánkban a „szegregáló térségek” elnevezéssel illettük, mert úgy ítéltük meg, hogy *az etnikai színezetű társadalmi erózió az, amely e térségek közös jellemvonása, és legsúlyosabb problémája.* Valamennyi ide tartozó kistérség aprófalvas jellegű, az elcigányosodás, illetve a társadalom peremén élők jelenléte többé-kevésbé, de mindenütt tetten érhető e kistérségek nem központi szerepű településeiben. Ugyanakkor nagymértékben különböznek e térségek *központjaik erejét, illetve az ingázó távolságban lévő központokhoz mért távolságuk vonatkozásában.* Ettől is függ, más tényezőktől is, hogy mekkora mértékű, szórányos, települési szintű vagy kistérségi, esetleg még azon is túlmutató erejű a *gettósodás, amely nagyon súlyos társadalmi anomáliák térben koncentrált, társadalmi kirekesztéssel és a falvakba történő visszatorlódással járó, együttes megjelenési formája.*

- A gettósdó falvak azok, ahol a régi és új szegénység¹³ változatos formái uralkodnak, alacsony iskolázottság mellett, 10–20%-os az aktivitási szint, különösen kismértékű a női foglalkoztatás, ám nagyon magas az inaktívák aránya és a munkanélküliség, különösen a férfi munkanélküliség (hiszen a nők nem is regisztráltatják magukat), következésképpen nagyon alacsonyak a jövedelmek; ahol a passzivitás uralkodik, mert nincs hová eljágni, drága is lenne, és a motiváció is elveszett már, ezért az ingázók száma 1990 és 2001 között majdnem felére esett vissza. *Mint a települési lejtő a csúcstól a törpefalvak felé, úgy a foglalkoztatási esélyek tekintetében a regionális csúszda is tökéletes következetességgel működik a dinamikus központoktól a szegregáló települések felé.*

A kistérségek tipológiája a foglalkoztatási és a társadalomszerkezettel összefüggő szempontrendszer szerint

A kistérségek munkaerő-piaci helyzetének leírásához demográfiai, aktivitási, ingázási, foglalkoztatás-szerkezeti, vállalkozás-sűrűségi, jövedelmi mutatókat vontunk be az elemzésbe. Összesen mintegy kétszáz változóból és mutatószámból választottuk ki azt a 40–50 mutatót, amelyek segítségével, a központok és „vidékeik”, vonzáskörzetük jellegzetességei alapján tipizáltuk a kistérségeket, ügyelve arra, hogy a típusok egyben jellegzetes munkaerő-piaci karaktereket képviseljenek. Ezek alapján előbb egy tizenhat elemű, majd néhány elem összevonásával egy tízelemű kategória-rendszerbe soroltuk a kistérségeket. A kategorizálás a kistérség egészének jellegzetességei, a központ (vagy központi funkciójú települések) és „vidékének” kapcsolata, valamint az ingázási viszonyok figyelembe vételével történt (2. táblázat, 2. ábra).

2. TÁBLÁZAT

A kistérségek típusai és a népességük alakulása
(Types of Micro-regions and the Number of their Populations)

<i>Kistérségtípusok</i>	<i>Száma (db)</i>	<i>Az ott élők száma (fő)</i>	<i>Részaránya (%)</i>
Budapest	1	1 719 342	17
Regionális és megyei hatókörű központok térségei	18	2 520 498	25
Ingázó övezetbe tartozó kistérségek	46	1 943 694	19
Fürdővárosok és vidékük	6	174 028	2
Iparvárosok és vonzáskörzeteik	7	405 009	4
Kompakt középvárosi vonzáskörzetek	16	918 609	9
Kompakt kisvárosi vonzáskörzetek	15	410 329	4
Mezővárosias vonzáskörzetek	11	377 922	4
Depressziós és ipari válságzónák	18	710 173	7
Szegregáló térségek	30	962 758	9
<i>Összesen</i>	<i>168</i>	<i>10 142 362</i>	<i>100</i>

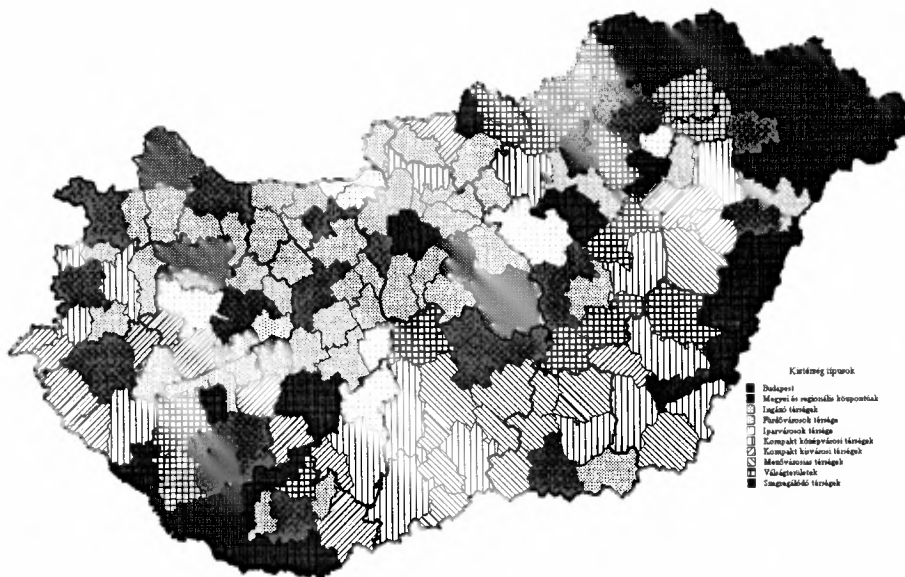
Forrás: Népszámlálás 2001, KSH.

Kistérség-típusok

A kistérségek típusainak megkülönböztetésekor kiindulópontként arra a besorolásra támaszkodtunk, amely a központok együttes gazdasági ereje, illetve a munkahelyek számából adódó foglalkoztatási kapacitása, továbbá a Beluszky–Györi-féle városhierarchiában¹⁴ elfoglalt helye¹⁵ alapján született. A gondunk ezzel a csoportosítással az volt, hogy „középtájon” és a gyenge gazdasági erőt képviselő póluson nagyon különböző karakterű térségeket vont össze. Ezért valamennyi kistérséget a gazdasági aktivitás, a foglalkoztatás ágazati szerkezete, az ingázás intenzitása, a lakossági jövedelem színvonala, a kistérségben élők képzettségi szintje, a kistérség demográfiai, vándorlási jelzőszámai és a központ adatai alapján tekintettünk át, ám szükség szerint más változók alakulását is figyelembe vettük (demográfiai szerkezet és folyamatok). A típusok rövid leírását az alábbiakban közöljük, térbeli megoszlásukat pedig a 2. ábra szemlélteti.

2. ÁBRA

Gazdasági, munkaerő-piaci és társadalmi indikátorok alapján meghatározott kistérség-típusok Magyarországon
(Types of Micro-Regions Based on Economic, Labour Market and Social Indicators)

Forrás: KSH Népszámlálás 2001, T-STAR 1990–2001; Szerk.: Koós Bálint, MTA RKK KÉTI TKO.

1. Budapest

Budapest Magyarország közép-európai városok között is versenyképes, egyedülálló gazdasági erővel bíró központja. 2001-ben a vállalkozások jegyzett tőkéjének

46%-a a fővárosban működött, a felsőfokú végzettségű munkavállalók harmada lakott Budapesten, az ország összes munkahelyének közel negyede volt itt található, és több mint 600 településről mintegy 175 ezer ember kelt naponta útra, budapesti munkahelyére. Óriási az a gazdasági és humán erőforrás koncentráció, amely méltán teszi az ország központjává Budapestet, és emeli a nemzetközileg is versenyképes metropoliszok csoportjába.

2. Megyei és regionális (hatókörű) központok térségei

Összesen 18 kistérség 474 települése tartozik e kategóriába. A megyei és regionális hatókörű központokban a munkahelyek száma a kisebbekben 30–50 ezer között, a nagyobbakban 70 ezer felett alakul, magas a képzettségi szint és ennek megfelelően alakulnak a jövedelmek és a jóléti mutatók. Akárcsak Budapest, a tőke és a munkahelyek eme nagy koncentrációjait jelentő nagyvárosok is a saját kistérségükön túlnyúló hatókörrel rendelkeznek, bár vonzáskörük földrajzi kiterjedése eltérő, és a bejárók számában is nagy különbségek mutatkoznak közöttük. Közös vonásuk a tőke és a munkahelyek magas koncentrációja, ez biztosítja számukra a közvetlen környezetükön túlnyúló vonzerőt. Erejüket nemcsak a központok, a nagyvárosok saját gazdasági súlya adja, hanem a nagyvárosra épülő, félig-meddig önálló, ugyanakkor a központra is visszaható „agglomerációik” egyre gyarapodó potenciálja is. Tipikus példát nyújt e jelenségre a budapesti agglomeráció néhány göcsterülete, elsősorban Budaörs, amely maga is agglomerációs „termék”, ugyanakkor saját környezetében jelentős ingázási célterületté vált, jóllehet valamennyi, a kistérséghez tartozó település elsődlegesen Budapesthez vonzódik, és a tíz település, kettő kivételével, a számottevő gazdasági súllyal rendelkező település (mint Érd, Törökbálint stb.).

Debrecen, Szeged, Pécs, Miskolc hagyományosan a legerősebb centrum-települések, ám 2002-re Győr és Székesfehérvár is felzárkózott a legnagyobb, regionális hatókörű központok közé. A megyei hatókörű központokhoz tartozik a többi megyeszékhely, kivéve Salgótarjánt és Szekszárdot, amelyek alacsonyabb kategóriákba kerültek, helyettük azonban ide nyert besorolást Budaörs és Sopron. Összeségében az e csoportba tartozó kistérségekben működő vállalkozások jegyzik az országban működő tőke 22, a munkahelyek 30%-át, és ezen térségek valamelyikében él a munkavállalók 27%-a.

3. Ingázó övezetek

Az ingázó övezetekhez sorolható 46 kistérség – 697 település és valamivel több, mint 1 900 ezer lakos tartozik ide – közös jellemzőjük az átlagosnál magasabb arányú ingázás, ami azonban elsősorban nem a kistérség saját központja, hanem valamely más vonzáscentrum felé irányul. E típus három karakteres alcsoportra osztható.

- Az ingázó kistérségek közül 24-ben a központok viszonylag jelentős gazdasági súllyal rendelkeznek, a kistérség munkaerőpiacának alapvető jellegzetessége

mégis az, hogy valamely szomszédos megyei hatókörű, még inkább régiós központba ingázik a munkavállalók jelentős része. (Ilyen a Ceglédi, Dabasi, Szobi kistérség).

- Az előbbinél gyengébb a pozíciója az ún. „*második gyűrűs ingázó övezeteknek*” – 15 kistérség került ebbe a kategóriába –, ahol a saját központ csekély gazdasági súllyal és munkaerő-vonzási képességgel rendelkezik, ezért a munkavállalók egy vagy több, térségen kívüli központba ingáznak, ugyanakkor a népesség gazdasági aktivitása és a bérek viszonylag magasnak mondhatók, és a munkaerő képzettsége is meghaladja az átlagot. Jellemzően a Budapestet, Székesfehérvárt és Győrt övező 20–40 kilométeres körbe tartozó „gyűrű” kistérségei tartoznak ebbe a csoportba.
- Sajátos csoportot alkot a *budapesti agglomeráció hét kistérsége*, ahol az előbbiekkel összevetve is magas az ingázás, a jövedelem és a képzettségi szint. Ezek további közös jellemzője, hogy a rendszerváltással járó visszaesést követően gazdaságuk megerősödött, olyannyira, hogy ez az *egyetlen kategória*, ahol a *munkahelyek száma* – az országos tendenciával szemben – nem csökkent, hanem *növekedett!*

4. Iparvárosok térsége

Az iparvárosokat övező térségek csoportjába hét, meglehetősen erős gazdaságú, kiemelkedő aktivitású, magas jövedelmű, magasan képzett munkaerővel rendelkező, összesen 199 települést és 400 ezer lakost magában foglaló kistérség tartozik. A rendszerváltással egyidejűleg jelentkező világgazdasági recesszió kisebb-nagyobb mértékben az iparvárosok mindegyikét megrendítette, e térségek azonban sikeresen túlélték az átalakulás időszakát, gazdaságuk és munkaerőpiacuk regenerálódott. Esztergom térségében a Suzuki beruházása adott lendületet a fejlődésnek, Jászberény térségét a sikerrel privatizált Lehel Gépgyár befektetése lendítette túl a mélypontra; a cég mára közép-európai központtá erősödött, és Nyíregyházán nyitja meg következő gyárát. Ajkán az összehúzóódott timföldgyártás új piacokra lelt, és ismét talpra állt, az erőmű sikeresen folytatja tevékenységét, az öntödét francia befektetők privatizálták, a cipőgyártat olaszok vették meg, s a megüresedett helyeken olyan új tevékenységek telepedtek meg, mint például a zeolit-gyártás. Tiszaújváros közép-európai szintű összehasonlításban is jelentős vegyipari központ, ahol petrokémiai termékek előállítása folyik. A paksi atomerőmű szinte változatlanul folytathatta tevékenységét, hiszen az ország villamosenergia-fogyasztásának 40%-át előállító komplexumot nem érintette jelentősen a gazdasági átalakulás sokkjá. A dunaújvárosi ipart annál inkább, de szerencsére az állami szerepvállalással végrehajtott termékszerkezet-váltás a nyomott árak mellett is életképessé tette a termelést. Kevesebb szerencséje volt Doroognak, ahol a bányászat jelentette a fő tevékenységet, s bár a nagy visszaesést nem tudta elkerülni, a gyorsan megújuló gazdaságú központokba való ingázás révén elkerülte az ipari válságövezetek sorsát.

5. Fürdővárosok és vidékük

Meglehetősen speciális csoport a fürdővárosokat tartalmazó kistérségeké – a legkisebb lélekszámú ez a kategória, 174 ezer ember lakik e térségekben –, hiszen a statisztikai adatok szintjén alapvetően nehéz kimutatni e tevékenységet. A fürdővárosi funkció csak a Balaton mentén elhelyezkedő városokban vált igazán jellegadóvá, más közismert fürdőhelyek adatai ezzel szemben csak színezték a kistérségről kialakított képet. (A Velencét is magában foglaló Gárdonyi és a Bükkalé büszkélkedő Csepregi kistérséget például egy hajszál választotta el attól, hogy ebbe a kategóriába soroljuk, fejtörést okozott Gyula és Hajdúszoboszló térsége is.) A fürdőváros-környékek sajátos vonása a foglalkoztatási szerkezet erőteljes terciálizálódása, a magas aktivitási szint, a csak a legfejlettebb centrumokkal összevethető mértékű vállalkozói aktivitás, valamint a felsőfokú végzettségük magas aránya. Jellemző módon a Balaton-környéki kistérségek valamennyien ebbe a csoportba kerültek, a tóparttól távolabb eső központtal rendelkező Tapolcai kistérség kivételével. Az ok nyilvánvaló: csak a Balaton környékén nem „szigetszerű”, egy-két (központi) településre korlátozódó a fürdőturizmus. Csak itt élteti térségi és nem kizárólag települési jelleggel vállalkozások sokaságát a mégoly szezonálisan megjelenő nyaralóközönség.

6. Kompakt középvárosi térségek

A kompakt középvárosi térségek erős központtal rendelkeznek, s ha jellemző is rájuk az ingázás, az a saját centrumba irányul, s kevésbé érvényesül más központok vonzása. A csoportba tartozó 319 ezer lakosú 16 kistérség változatos képet mutat az aktivitás, a foglalkoztatási szerkezet, az ingázás tekintetében egyaránt.

- A viszonylag magas helyi foglalkoztatási kapacitásokkal rendelkező, ezért alacsony ingázással jellemezhető térségek főként az Alföldről, a régiós és megyeközpontok közelében fekvő kistérségekből kerülnek ki (pl. a Bajai, Békési, Gyulai, Hódmezővásárhelyi, Kalocsai kistérségek).
- A magasabb ingázású kompakt középvárosi térségek a Dunántúlon találhatóak, ahol egy-egy nagyobb központ mellett kialakult az a közép- és kistelepülési kör, ahonnan elsődlegesen a kistérségi központokba ingáznak a munkavállalók, míg a kistérségi központok aktív korú népességének viszonylag jelentős része a megyeszékhely(ek)en vagy a szomszédos kisvárosokban keres megélhetést. Ez a fajta, vélhetően elsősorban a kvalifikált munkavállalókat érintő „keresztíngázás” tipikus dunántúli kis- és középvárosi jelenség, a nagy regionális centrumok felé történő, fentebb bemutatott ingázás regionális válfaja.

7. Kompakt kisvárosi térségek

A kompakt kisvárosi térségek rendre valamivel rosszabb mutatókkal bírnak nagyobb gazdasági erővel rendelkező középvárosi társaiknál. Elmaradásuk jelentősnek mondható a jövedelmekről, ám a felsőfokú végzettséggel rendelkezők

aránya is alacsonyabb az átlagosnál, és a népesség aktivitása is csupán néhány ipari jellegű kistérségben mondható magasnak. E csoportba, 410 ezer lakossal, 15 kistérség tartozik, amelyből három alföldi és egy Nógrád megyei, a többi *jellegetesen dunántúli aprófalvas környék*. Ezek a kisléptékű, mégis szervesnek tűnő vonzáskörzetek igazolják, hogy az egészséges kisvárosi gazdaság képes egy viszonylag kicsi térséget is megfelelő kondícióban, életben tartani. (Pl. az Őriszentpéteri, Sümegi, Tapolcai kistérségek.)

8. Mezővárosias térségek

Mezővárosiasnak azt a közel 380 ezer ember lakóhelyét jelentő 11 kistérséget nevezünk el, amelyeket, elsősorban ma is a mezőgazdaság súlya jellemzi; elsősorban a „vidéki” településeken, de a kistérség központjában (központjaiban) is átlagon felüli az ágazatban foglalkoztatottak aránya. A mezővárosi térségek ugyan hasonlítanak a kompakt kis- és középvárosokhoz, de a kistérségek méretei nagyobbak, ezzel szemben az aktivitás szintje, valamint a jövedelmek itt alacsonyabbak. Az agrárgazdaság összehúzódásával párhuzamosan, az elmúlt évtized során a mezővárosias kistérségek száma is alaposan megcsappant: 1990-ben még 44 olyan kistérséget találhatunk, ahol a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya meghaladta a 30%-ot, a 2001. évi adatok alapján azonban már csak 11 kistérséget.

A mezővárosias kistérségek egytől egyig az Alföldön találhatók. Bács-Kiskun megye területén a Bácsalmási, Jánoshalmi, Kiskőrösi, Kiskunfélegyházi valamint a Kiskunmajsai térségben a szakszövetkezeti forma biztosította a homokos talajon hatékony kertészeti kultúrák és így a gazdálkodási hagyományok továbbélésének lehetőségét, s ez napjainkra egy versenyképes szakmai és piaci ismeretekkel rendelkező agrárvállalkozói réteg megerősödéséhez vezetett. Csongrád megyében Csongrád, Szentés, Kistelek és Mórahalom környéke jellemezhető mezővárosi karakterrel.

9. Válságövezetek

Ez a 18 kistérséget, 308 települést és 710 ezer embert átfogó kategória két tipikus, a részletesebb tipológiában külön besorolású válságterülettel azonos. Az egyik alcsoportot a gazdasági depresszióval, a másikat az ipar strukturális válságával küszködő térségek alkotják. A válságövezetek közös jellemzője azonban, hogy a munkahelyek száma 40%-kal, a foglalkoztatottak száma egyharmadával esett vissza, az aktivitás szintje nagyon alacsony, mindössze 28,4%.

A *gazdasági depresszió sújtotta belső perifériák* (mint Kunszentmárton, Kunszentmiklós, Mezőtúr, Tiszafüred, Szeghalom az Alföldön, Marcali, Nagyatád a Dunántúlon) a regionális és megyei hatókörű városoktól, a dinamizáló erejű gazdasági központoktól egyaránt távol helyezkednek el, egyetlen, gyenge kisvárosi központtal rendelkeznek, és külső befektetéseket éppen úgy nem tudtak vonzani, ahogy belső erőforrásaikat sem tudták mobilizálni drámai mértékben összezsugorodott gazdasági kapacitásaik regenerálása érdekében.

Kitermelő- és nehézipari válságövezetek alkotják az ipari válságtérségeket, amelyek összefüggő területet alkotnak a Salgótarján, Eger és Kazincbarcika által határolt íven belül, és ipari depresszió sújtotta kistérségek sorjázna Miskolc és Nyíregyháza között is. A radikálisan összezsugorodott iparban a megmaradt munkahelyek ugyan megfelelő jövedelmet biztosítanak a foglalkoztatottaknak, ám a tőkebefektetéseket nem vonzó gazdaság ereje kevés ahhoz, hogy akár csak a városok környékén élőknek is megfelelő munka- és megélhetési lehetőséget biztosítson. A Dunántúlon ipari válságövezetként csupán a komlói maradt fenn, ahol a bányászat összeomlásával járó válságot a város még nem heverte ki, de a pécsi régióközpontba ingázó térsége ma már jobb helyzetben van, mint maga a központ, Komló.

10. Szegregálódó térségek

Azokat a térségeket neveztük szegregálódónak, ahol az aktivitási, képzettségi és demográfiai adatok elemzése alapján úgy véltük, gettósodási tünetek mutatkoznak, még hozzá az ide sorolt kistérség zömében térségi jelleggel, egy kisebb hányadukban egyelőre csak szétszórtan, néhány településre korlátozódóan. Alacsony aktivitású, nagy gazdasági visszaesést elszenvedett, periférikus helyzetű térségek tartoznak e csoportba, ahol nagyon alacsony a népesség, főleg a „vidéken” élő népesség képzettsége, magas a munkanélküliség és az inaktivitás minden formája, elenyésző az ingázási arány, és viszonylag fiatal korszerkezet mellett is magas a foglalkoztatott nélküli háztartások aránya. Összesen 30 kistérség tartozik e csoportba, főként az aprófalvas vidékek 725 településének 963 ezer lakója.

A szóban forgó térségek pozíciójának romlását jelzi, hogy míg 1994-ben a vállalkozások jegyzett tőkéjének 3,3%-a ezekben a kistérségeiben működött, 2001-ben az itt működő vállalkozások már csak másfél százaléknyi részesedéssel bírtak. 1990-ben a munkahelyek 9,6%-a adott megélhetést az itt élőknek, 2001-ben mindössze 7,8%-ra olvadt a részesedésük. A lakosság havi jövedelmének összege 1994-ben még a vidéki átlag 83 százaléka volt, 2001-ben már csak 79%-a. A munkahelyek száma 1990-hez képest 2001-re az országos 77%-kal szemben 63%-ra csökkent, s még ennél is drámaibb, az országos mértéknek majdnem duplája volt a foglalkoztatás visszaesése.

Zárszó

Ha zárszóként feltesszük a „mi várható és a hogyan tovább” kérdéseit, azt a sejtésünket tudjuk csak az olvasóval megosztani, hogy „sem jobb, sem rosszabb”, vagyis hogy a huszadik század utolsó évtizedében megerősödött térformáló folyamatok intenzitása, hatóereje tovább nő: a befektetői érdekek továbbra is a megtérülés és a profitszerzés szempontjai szerint formálják a gazdasági teret, s ez a fejlett régiók további fejlődését eredményezi¹⁶, a kormánynak pedig nem áll módjában a mérleg serpenyőjét kiegyenlíteni, legalábbis nem rövid távon. A relatív távolság a fejlettebb és a fejletlenebb régiók között jó esetben fennmarad, rossz esetben tovább nő.

A területi egyenlőtlenségek várható stagnálása, esetleg növekedése, nem feledtetheti a pozitív fejleményeket, így mindenekelőtt a dinamikusan fejlődő városok, város-együttesek kisugárzó erejét, azt a térségi hatóerőt, amellyel a fejlődés tényezőinek koncentrációja bír. Erre mutat példát most már nemcsak a Budapesti agglomeráció, és nem is csak az északnyugati ország-negyed, hanem a kis hézagokkal ugyan, de Szegedig érő, a globális gazdasági hálózatokba integrált zóna.

A veszteségek listáját megnyitva, valószínűleg nem elkerülhető az alföldi mezővárosias élet- és gazdasági forma további összeszűkülése, ami szürkületet hoz majd a színek palettáján, de nem biztos, hogy csak negatív hatásai lesznek. Esélyt ad erre, hogy a Dél-Alföldön tömörülő mezővárosias övezetek nem leromlottak, viszonylag erős gazdaság és nagy méreteikből adódóan, aránylag kevésbé sérülékeny társadalomszerkezet jellemzi őket.

Végül, de elsősorban: a depressziós térségek, az ipari válságterületek és a szegregáló perifériák több helyütt egymással összefüggő, rendkívül súlyos és összetett problémarendszerén egy hatékony és innovatív felzárkóztatási politikával lehet csak enyhíteni, éspedig ama kettős cél elérése érdekében, hogy a helyzet ne romoljon tovább, s ha lehet, javuljon, erősítve mind a társadalmi, mind a gazdasági integrációt. Addig is, amíg a határ mentén felélénkülő gazdaság, a szomszédok, tehát a tágabb régió helyzetének javulása ezeket a térségeket is helyzetbe hozza, s ez nem holnapra várható.

Jegyzetek

¹ A tanulmány szerzői köszönetüket fejezik ki Koós Bálintnak az adatok összeállításában nyújtott segítségért és a 2. ábra elkészítéséért.

² A tanulmány a „Az esélyegyenlőség jelene és javításának lehetséges módozatai a munkaerő-piaci versenyben, különös tekintettel a hátrányos helyzetű csoportokra” című, a Foglalkoztatási és Munkaügyi Minisztérium által támogatott, az MTA RKK Térségfejlesztési Kutatások Osztályán lezajlott kutatás keretében született.

³ Enyedi (1980) 152–167. o.

⁴ Enyedi (1988) 89–96. o.

⁵ Ploeg, Jan Jan Douwe at al (2000) 391–408. o.

⁶ A településpolitikák kistélepülések fejlődési esélyeire gyakorolt hatásáról Lásd Kovács (1990) és Havas (1999).

⁷ Tímár–Várad (2001)

⁸ Az ingázás kibocsátó és célterületeinek munkanélküliségi rátája és az ingázás költségei közötti összefüggéseket elemzi Köllő János egy tanulmánya nyomán Kertesi Gábor, arra a következtetésre jutván, hogy különösen az alacsony iskolai végzettségűek tekintetében elviselhetetlenül nagy esélykülönbség áll fenn a különböző régiókban az eltérő felvevő képességű és megközelíthetőségű munkaerőpiacokra való eljutás vonatkozásában. Vizsgálatai alapján megállapította, hogy mintegy negyedmillió munkavállalási korú közszégi lakos számára aránytalanul sokba kerülne az ingázási költségek megfizetése (Kertesi 2000; 793–794). Bartus kiegészítte, illetve valamelyest korigálja Kertesi megállapításait egy, az újra elhelyezkedő volt munkanélküliek körében folytatott kérdőíves vizsgálat tanulságai alapján. Eszerint feltűnően kevés azoknak az ingázóknak a száma (mintegy 20%), akik saját költségükre ingáznak. Kertesi megállapítása durván szólva tehát így módosul: olyan drágák az ingázási költségek a munkavállalók 80%-a számára, hogy nem vállalják az ingázást, csak ha költségterítésben részesülhetnek. Ha ez a feltétel teljesül, akkor azonban mindkét nem esetében 90%-os az ingázási hajlandóság. Másrészt Bartus rámutat arra, hogy fordított összefüggés áll fenn a munkáltatók költségterítési hajlan-

- dósága és a kistérség munkaerőpiacának jellemzői között, mivel a munkanélküliség nagyságával fordítottan arányos a jó munkaerő megtalálásának valószínűsége (Bartus 2003).
- ⁹ Lásd erről részletesebben G. Fekete (2004).
- ¹⁰ Fazekas (2003), Kiss (2001), Kovács–Koós (2003), Nemes Nagy (2003)
- ¹¹ Enyedi (2004) 938. o.
- ¹² Lásd Nemes Nagy (2003) 139. Tagai térképe
- ¹³ Lásd Ferge (2000) és Spéder (2002)
- ¹⁴ Beluszky és Győri 2004. A szerzők köszönetüket fejezik ki Beluszky Pálnak a tipologia első változatáról tett segítő megjegyzéséért!
- ¹⁵ Természetesen nem szerepelt minden, általunk „központként” besorolt település a városhierarchiában, lévén, hogy községi jogállású települések is szerepelnek a 342 településből álló csoportban; ezek tipikusan a „csupán kistérségi központ” jogcímen kerültek a rendszerbe, afféle leggyengébb, de létező láncszemként.
- ¹⁶ Nemes Nagy (2003), Köllő (2003), Fazekas (2003)

Irodalom

- Bajmóczy P.–Dr. Illés T.–Németh E.–Sípos T. (2004) *A közösségi közlekedés ellátási rendszerének újragondolása a vidéki (aprófalvas) térségekben*. Kézirat. 10l.
- Bartus T. (2003) Ingázás. – Fazekas Károly (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2003*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest. 88–101. o.
- Beluszky P.–Győri R. (2004) Fel is út, le is út ... – *Tér és Társadalom*. 1. 1–41. o.
- Enyedi Gy. (1980) *Falvaink sorsa*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (1988) *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Enyedi Gy. (2004) Regionális folyamatok a poszt-szocialista Magyarországon. – *Magyar Tudomány*. 9. 935–941. o.
- Fazekas K. (2003) A hazai és külföldi tulajdonú vállalkozások területi koncentrációja Magyarországon. – Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2003*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest. 159–171. o.
- Ferge Zs. (2000) A társadalom pereme és az emberi méltóság. – *Esély* 1. 42–48. o.
- G. Fekete É. (2004) Munkanélküliség és foglalkoztatási viszonyok az aprófalvas térségekben. Van-e esély a megmaradásra? – *A tudomány a gyakorlat szolgálatában. A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei*. FMM–MTA, Budapest. 55–85. o.
- Havas G. (1999) A kistépülések és a romák. – Glatz F. (szerk.) *A cigányok Magyarországon*. MTA Budapest. 163–203. o.
- Kerteszi G. (2000) Ingázás a falusi Magyarországon. – *Közgazdasági Szemle*. Október. 775–798. o.
- Kiss J.P. (2001) Industrial Mass Production and Regional Differentiation in Hungary. – *European Urban and Regional Studies*. 4. October. 321–328. o.
- Kovács K. (1990) Urbanizáció alulnézetből. Az utóbbi évtizedek társadalomszerkezeti változásai aprófalvas régiókban. – Tóth J. (szerk.) *Tér, idő, társadalom*. MTA RKK, Pécs. 272–302. o.
- Kovács K.–Koós B. (2003) Vidéki kaleidoszkóp. – *A falu*. Ősz. 41–53. o.
- Köllő J. (2003) Regionális kereseti és bérköltség-különbségek. – Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2003*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest. 65–78. o.
- Ladányi J.–Szelényi I. (2004) *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Nemes Nagy J. (2003) A fekvés és az iskolázottság hatása a területi egyenlőtlenségekre Magyarországon. – Fazekas K. (szerk.) *Munkaerőpiaci Tükör 2003*. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest. 133–143. o.
- Plet F. (2003) A francia vidék átalakulása és az irányítási formák. – Kovács T. (szerk.) *A vidéki Magyarország az EU csatlakozás előtt. VI. Falukonferencia*. MTA RKK, Pécs. 80–88. o.
- Ploeg, J.J.D. (et al.) (2000) Rural Development: from Practices and plocoes towards Theory. *Sociologia Ruralis*. 40. October. 391–408. o.
- Simonyi Á. (szerk.) (2001) *Tizenegy falu, ötvenöt család. Kisgyermekes, munkanélküli családok hátrányos munkaerő-piaci térségekben*. Munkatudományi tanulmányok. Közösen a Jövő Munkahelyéért Alapítvány, Struktúra-Munkaügy Kiadó.

- Spéder Zs. (2002) *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó.
- Tímár J.–Váradi M.M. (2001) The Uneven Development of Suburbanisation during the Transition in Hungary. *European Urban and Regional Studies*, 4, October. 349–360. o.
- Váradi M.M. (2004) *Zárványosodó munkaerő-piaci struktúrák és megélhetési stratégiák. – A tudomány a gyakorlat szolgálatában. A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei*” c. kiadványban MTA, 35–56. o.
- Virág T. (2004) *Települési hátrány és etnicitás – a gettósodó térség a szegregáció új formája. Kutatási beszámoló az Encsi kistérségben végzett adatfelvétel alapján.* Kézirat.
- Williams, C.C.–White, R. (2001) Evaluating the Role of the Social Economy in Tackling Rural Transport Problems: Some Case Study Evidence from Rural England. *Planning Practice and Research*, 16. 337–348. o.

SLOPES AND SLIDES: SPATIAL INEQUALITIES IN EMPLOYMENT OPPORTUNITIES AT THE TURN OF THE MILLENNIUM

ZSUZSANNA BIHARI – KATALIN KOVÁCS

The paper seeks to analyse the vigorous spatial processes of the 1990, focusing on on-the-spot and distant employment opportunities. The first part examines indicators revealing the social structure of villages on the basis of settlement categories according to population size. The second part reveals the impact zones and integrative abilities of dynamic core areas, towns and cities. This is the basis the typology of statistical micro-regions are built on. Geographical location of settlements, their distance from dynamic centres and the accessibility of such centres were identified as determinants of integrated or peripheral position, absorption capacities as well as employment opportunities of various spatial units.